ANαliZA

časopis za kritično misel

Letnik 14, številka 3, november 2010 · ISSN 1408-2969

FILOZOFIJA JEZIKOSLOVJA

Božidar Kante

Jezik: kaj in za kaj?

Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

Citiranje: Božidar Kante, »Jezik: kaj in za kaj?«, *Analiza: časopis za kritično misel* 14, št. 3 (2010): 5–15.

To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva 4.0 Mednarodna (CC BY 4.0), https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sl.

Izdajatelj: Društvo za analitično filozofijo in filozofijo znanosti, Ljubljana.

Elektronska različica je bila leta 2026 rekonstruirana iz skena tiskane izdaje (OCR, ročno pregledano) in preverjena s tiskano izdajo. Številke strani ustrezajo tiskani izdaji; prelomi strani znotraj prispevka se lahko nekoliko razlikujejo.

Božidar Kante
Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

JEZIK: KAJ IN ZA KAJ?

V sedanjih preučevanjih o izvoru jezika se zastavljata dve klasični vprašanji. Znotraj tradicije, katere najvidnejši predstavnik je Chomsky, je v ospredju vprašanje »kaj?«, ki se povečini zastavlja zato, da bi dobili ustrezno definicijo človekovega jezika, to pa spet dobimo tako, da iščemo razliko med sistemi živalske komunikacije in človekovim jezikom. Znotraj tradicije, ki jo predstavljata Pinker in Jackendoff, pa dobiva prednost vprašanje »za kaj se je razvil jezik?«, pri čemer je ena možnost odgovora, da za komunikacijo. V nobeni od teh tradicij vprašanje, kako je jezik dejansko nastal, ne dobi primarnega statusa, ki bi ga moralo dobiti. Razprava med HCF in PJ kaže, da se to dogaja zato, ker obe tradiciji domnevata, da bo tisti kako jezika mogoče izpeljati bodisi iz vprašanja, kaj je jezik, bodisi iz vprašanja, za kaj se je razvil jezik. Od tod tudi nerazumevanje med obema tradicijama.

Ključne besede: univerzalna slovnica, Chomsky, evolucija jezika, adaptacija, eksaptacija.

Tvorbeno-pretvorbena slovnica

Ko govorimo o izvoru jezika, ponavadi navajamo v prid dejstvu, zakaj jezik ni bolj razširjen pojav, trditev, da se to dogaja zato, ker je jezik zelo zapleten pojav in zaradi neverjetnih zahtev, ki jih postavlja glede učenja in spomina. Mislimo, da vemo, da je jezik postal možen za naše prednike šele tedaj, ko so bile vse te zahteve za učenje jezika izpolnjene tako, da je pred tem prišlo do nekakšne spremembe možganov. Za pojasnitev, kako je jezik postal možen, se torej sklicujemo na različne prilagoditve, ki so se zgodile pred tem. Vse dosedanje pojasnitve o izvoru jezika je mogoče razvrstiti znotraj delitve narava/kultura. Znotraj te delitve je bilo ponujenih nekaj paradigm, ki se vztrajno pojavljajo skozi različne preobleke. Na eni strani te pahljače imamo domnevo, da zgradba jezika povsem izvira le od zunaj (preprost asociacionizem), na drugi strani domnevo, da jezik izvira od znotraj (domneva mentalnega jezika oziroma jezika misli). Temelj takega pristopa do pojasnitve izvora našega jezika je v domnevi, da bi nam odkritje o tem, katere vidike jezikovnega znanja prispeva narava, katere pa kultura, moralo povedati, katere prvine v nas so bile odločilne za premostitev jezikovne vrzeli oziroma za to, da smo postali bitje v naravi, ki edino obvlada jezik. Če se odgovor nagiba bolj k asociacionističnem delu pahljače, potem nam je evolucija morala dati jezik tako, da nas je obdarila z izjemno močno zmožnostjo učenja in spomina. Če se odgovor nagiba bolj k tezi o jeziku misli, potem nas je evolucija morala nagraditi z izredno zapletenim instinktnim znanjem jezika, katerega posledica je, da je učenje jezika

popolnoma odveč. Te tradicionalne teoretične alternative podpirajo in krepijo nekatere evolucijske domneve.

Eno izmed najbolj običajnih pojmovanj o jezikovnem razvoju je pojmovanje, da je jezik dosežek evolucije. Ni treba posebej poudariti, da bi bolj artikulirana, natančnejša, fleksibilnejša sredstva komuniciranja morala vselej biti prednost ob sicer enakih drugih okoliščinah. Neizrečena domneva, ki se skriva za tem pojmovanjem, je, da se bo nekakšna oblika jezika – če se bo evolucija dovolj dolgo nadaljevala – verjetno razvila tudi pri mnogih drugih vrstah. Zdi se, da pojem naravne selekcije implicitno vsebuje pojem napredka. Videti je, da ima postopna izboljšava prilagoditev za posledico, da dlje kot se bo evolucija nadaljevala, boljši bo postajal načrt. O človekovi evoluciji razmišljajo kot o "dvigu", kar naj bi pomenilo, da se je človek povzpel z ravni nižje inteligence na raven višje. Pojem evolucije postaja splošno mesto tudi v popularnem tisku. Vendar pri tem spregledujemo, da je ideja napredka v evoluciji neopažena navada, ki je ostanek zavedenega zdravega razuma, preostanek tega, da gledamo na svet v okviru načrta oziroma smotra. Problem je v tem, da smo si naš intuitiven model za evolucijo sposodili od zgodovine tehnološke spremembe, kar pa je kumulativen proces. Biološka evolucija pa – nasprotno – ni proces, ki bi mu nenehno dodajali neke nove poslastice vednosti-kako. Evolucija je nepovraten proces, proces naraščajoče diverzifikacije in distribucije. Zgolj to je konsistentna usmeritev evolucije. Evolucija je – podobno kot entropija – proces širjenja na vse tiste položaje, ki so nezapolnjeni in znotraj dosega nekoliko večje variacije. Evolucija se ne nadaljuje, da bi ustvarili vedno boljše mišnice, čeravno je v tej smeri proizvedla nekaj izrednih primerov.

Vprašanje je torej, ali je bila evolucija jezika nekako vnaprej predvidena oziroma zamišljena? Ali obstaja splošno težnja po boljši komunikaciji? Ni lahko določiti, ali živalska komunikacija postaja vedno boljša in boljša in ali je človekov jezik del takega prizadevanja. Celo če našo primerjavo omejimo na vokalno komunikacijo, ni nikakršnega dokaznega gradiva v živečih vrstah, da je neka nujna napredna težnja privedla do nas, ljudi. Preproste vrste lahko uporabljajo zelo zapletene metode vokalne komunikacije, nekatere zelo zapletene vrste pa lahko pozabijo na prednosti vokalne komunikacije. Mnogi ptiči, primati in družbeni mesojedci uporabljajo obsežne vokalne in gestovne repertoarje, ki gradijo njihove velike družbene skupine. Ti repertoarji ponujajo medij za organizacijo prehranjevanja in skupinskega gibanja, za prepoznavanje posameznikov, za ohranjanje in prestrukturiranje večrazsežnostih družbenih hierarhij, za posredovanje pri agresivnih srečanjih, za ponujanje pomoči in za opozarjanje pred nevarnostjo. Nekateri ljudje tako pravijo, da imajo tudi druga živa bitja svoj jezik. Vendar pa se zastavlja vprašanje, ali je to res jezik, kakršnega pozna človek? Kakšne bi morale biti značilnosti nečlovekovega jezika, ki bi nam v trenutku dovolile, da ga priznamo kot za jeziku podobno obliko komunikacije, čeravno bi bil povsem drugačen glede na človekove jezike? To so vprašanja, ki si jih morajo zastavljati znanstveniki, ki preiskujejo vesolje z radioteleskopi in poskušajo izslediti signale nezemeljskih vrst, ali tisti, ki so vključeni v elektronski nadzor in jih zanima, kako razločevati prenos

vkodiranega signala od naključnega šuma. Jeziku podoben signal bi kajpada moral kazati kombinatorno obliko, v kateri so se različne prvine zmožne znova pojavljati v različnih kombinacijah. Pri teh razlikah med človekovimi in ne-človekovimi jeziki preprosto ne gre za nesoizmerljive vrste jezikov, temveč prej za to, da so te ne-človekove oblike komunikacije nekaj povsem drugega od jezika. Tudi človek pozna splošno razumljene obrazne izraze, vokalizacije in geste. To so nenadomestljive sestavine človekove družbene komunikacije. Vendar to ne pomeni, da govorimo dva jezika. Preprosto povedano, vprašanje, kakšne vrste beseda je smeh, je preprosto nesmiselna.

Interpretacija zareze, diskontinuitete med jezikovno in nejezikovno komunikacijo kot bistvene oziroma odločilne razlike med ljudmi in drugimi bitji je kajpada privedla do enako pretirane in nevzdržne razlage izvora jezika, namreč do trditve, da je jezik proizvod enkratnega dela živčnega tkiva, ki ponuja vse bistvene značilnosti, odločilne za to, da je pojav jezika enkraten in edinstven. To pomeni, da obstaja edinstvena nevrološka fiziognomija, ki je v korelaciji s tem edinstvenim (jezikovnim) obnašanjem, kar seveda predpostavlja bistveno biološko diskontinuiteto. Z drugimi besedami, taka razlaga domneva, da je jezik nekako ločen od preostanka naše biologije in nevrologije. To je nekako tako, kot če bi opici dodal jezik, da je torej človek opica plus jezik. Podobno kot če bi imeli zapletenega robota, ki bi se ob udaru strele spremenil iz mehanizma za izvrševanje programov v zavestno in samozavedajoče se bitje. Udar strele je spremenil robotova ožičenja ravno na pravi način.

Najvidnejši predstavnik te tradicije je Noam Chomsky, ki je zaslužen za pomemben premik žarišča v pristopu do problemov jezika. Žarišče se je premaknilo od obnašanja ali rezultatov obnašanja k stanjem duha/možganov, ki se zapisujejo v obnašanje. Chomskega tvorbena slovnica (kar je le drugi izraz za "eksplicitno" slovnico) zagovarja stališče individualne psihologije. Opraviti ima s tistimi vidiki oblike in pomena, ki so določeni z "jezikovno zmožnostjo", to pa razumemo kot posebno sestavino človekovega duha. Narava te zmožnosti je predmet splošne teorije jezikovne strukture, ki naj odkrije ogrodje načel in prvin, ki so skupne pridobljivim človeškim jezikom; ta teorija se zdaj pogosto imenuje "univerzalna slovnica": "Univerzalno slovnico lahko pojmujemo kot karakterizacijo genetično določene jezikovne zmožnosti. To zmožnost si lahko predstavljamo kot 'sredstvo za pridobivanje jezika', kot prirojeno sestavino človeškega duha, ki rojeva posamezen jezik prek vzajemnega delovanja s predstavljenim izkustvom" (Chomsky, 1989: 10).

Povezava med slovnico in govorčevo psihologijo je empirično dokazljiva. Narava mentalnih pravil in predstav, ki so v temelju zaznavanja slovničnosti (nekega stavka), je predmet empiričnega raziskovanja, to je, nekega izračuna možganov (tako kot možgani izračunajo na primer smer zvoka). Chomsky zagovarja stališče, da rabo človekovega jezika v zelo strogem smislu vodijo pravila. Jezikovno obnašanje nadzorujejo pravila, predstavljena v govorčevem duhu, pravila, ki jih govorec (implicitno ali eksplicitno) pozna. Znanje teh pravil govorcu pove, kateri nizi besed so stavki in kaj stavki pomenijo. In naposled, veliko pravil, ki vodijo jezikovno obnašanje, je prirojenih. V naše možgane je

torej že ob rojstvu vložen program z informacijo o vrsti pravil, ki jih bomo potrebovali pri učenju jezika. Imamo torej prirojeno znanje univerzalne slovnice, ki ima hkrati odločilno vlogo tudi pri izbiri ekstenzionalno enakovrednih slovnic. Velika vloga, ki jo ima prirojenost, se neposredno navezuje na pojem pomanjkanja dražljajev. Kako je mogoče, da lahko otrok, potem ko je bil izpostavljen sorazmerno majhnemu številu primerov, sorazmerno ozkemu slovarju materinega jezika, obvlada neznansko in natančno množico pravil, ki ustrezajo vsej zapletenosti skladnje in semantike tega jezika? Vrzel med pomanjkljivimi, nezadostnimi in fragmentarnimi vhodnimi in bogatimi, celovitimi izhodnimi podatki zapolnjuje prirojena kognitivna struktura.

Univerzalna slovnica je teorija "začetnega stanja" jezikovne zmožnosti, ki je pred vsakršnim jezikovnim izkustvom. Vse slovnice so variacije ene same splošne "univerzalne slovnice" in možgani vseh ljudi so opremljeni z že "vgrajenim" jezikovnim organom, ki vsebuje to jezikovno matrico. To dejstvo se ponuja kot edini odgovor na navidezno neobvladljiv problem učenja in napeljuje k navidezno neizogibnemu sklepu, da mora biti jezikovna informacija že "v možganih", preden se proces učenja začne, saj sicer ta proces ne bi bil uspešen. Otrok mora že "vedeti", kaj tvori dopustno slovnico, da bi bil zmožen zavreči številne zmotne hipoteze o slovnici, ki jih njegovo omejeno izkustvo sicer utegne predlagati.

Zakaj utegne biti slika takega "jezikovnega organa" tako mamljiva? Prvič, zato, ker lahko razloži neuspeh drugih vrst, ki si prizadevajo pridobiti in obvladati neki jezik. Z enim zamahom odpravi mnogo težavnih vprašanj: diskontinuiteto med človekovo in nečloveško komunikacijo, večje človekove možgane (doda jim še en nov del), domnevne univerzalne značilnosti jezikovne strukture itn. Drugič, ponuja enostopenjsko evolucijsko razlago, ki jo je lažje doumeti in vključiti v naše razmišljanje kot nenehne spremembe, ki vključujejo številne in na zapletene načine medsebojno delujoče in prekrivajoče se dejavnike. Zgodba o človekovem izvoru se je izpisala v enem samem dramatičnem in odločilnem predzgodovinskem dogodku. Naš predhodnik je z enim samim korakom prestopil prag človečnosti. Naključni jezikovni organ ne zahteva adaptivne pojasnitve za zgradbo jezika. Podmena o naključnem jezikovnem organu nas odvezuje od iskanja zapletenih podrobnosti jezikovnega izvora, od upanja, da bomo odkrili njegove predhodnike v zgradbi opičjih možganov ali v opičjih kognitivnih zmožnostih.

V Molierovem delu *Namišljeni bolnik* imamo osebo, ki jo zdravniki zaprosijo, naj pojasni sredstva, s katerimi opij povzroči spanje. Oseba odgovori, da opij povzroči spanje zato, ker vsebuje "uspavalni dejavnik". Ta odgovor seveda ni nikakršna pojasnitev, saj zgolj vzame tisto, kar je potrebno pojasnitve in mu da ime. Popolna evolucijska razlaga bi morala ponuditi funkcijsko razlago tega, zakaj je bila dana prednost ravno tej posebni organizaciji slovničnega znanja, zakaj so bile njegove vedno boljše in boljše in delne različice tudi funkcionalne in kako so se strukture, prisotne v ne-človekovih možganih, spremenile, da bi oskrbele to sposobnost.

Človek kot simbolna vrsta

Tako podmena, da je za znanje jezika potrebna večja inteligenca, kot podmena o evoluciji posebnega jezikovnega organa imata skupno eno stvar, namreč, problem učenja, ki se kaže v tem, da se moramo naučiti zelo obsežne in zapletene množice pravil in znakov. Obe teoriji domnevata, da so druge vrste slabi učenci jezika zato, ker je jezik zanje preprosto preveč zapleten, da bi se ga naučili, in preveč zahteven, da bi ga govorili. Ali morajo biti otroci veliko bolj inteligentni od drugih vrst, da bi se naučili jezika, ali pa je jezik tako zapleten, da se ga je nemogoče naučiti brez nekega "vgrajenega" jezikovnega organa? Vprašanje je torej, ali je ta zapletenost jezika dejansko vir težave, ki v bistvu omejuje rabo jezika zgolj na našo vrsto? Odgovor na to vprašanje bi nam lahko ponudil preprost miselni eksperiment.

Zamislimo si potemtakem jezik z zelo okleščenim slovarjem (ki vsebuje, recimo, 7 do 10 besed) in z zelo preprosto skladnjo (ki naj bi poznala le kombinacijo dveh ali treh besed). Takoj lahko ugotovimo, da druge vrste ne uporabljajo tudi tako preprostih jezikov, čeravno znajo uporabljati druge enako ali celo bolj zapletene načine komunikacije. Zakaj ne počnejo tega? Zakaj je jezik tak problem? Razlika torej ne more biti zgolj v preprostosti nasproti zapletenosti. Niti slovnica niti skladnja niti artikulirano tvorjenje zvokov niti obsežen slovar niso bili tisti, ki so drugim vrstam preprečevali, da bi razvili jezik. To je bilo zgolj preprosto dejstvo, da druge vrste preprosto niso mogle ugotoviti, kako se kombinacije besed nanašajo na stvari. Zakaj je to tako težavno ugotoviti? Razlike torej ne tvori zapletenost jezika, temveč simbolna referenca.

Vendar pa si prej še oglejmo popularno trditev, da so klici in geste, ki tvorijo komunikacijo pri drugih vrstah, podobne besedam in stavkom našega jezika. Za to popularno trditvijo se skriva zmotno pojmovanje reference. Eno skrajnost zastopajo tisti preučevalci živalskega obnašanja, ki trdijo, da so klici in geste zgolj zunanji korelati notranjih stanj in nimajo nikakršne zunanje reference, drugo skrajnost pa oni, ki dokazujejo, da je treba mnoge klice, godrnjanja in geste obravnavati kot ekvivalente za besede in stavke, ki imenujejo posamezne predmete v svetu. Robert Seyfart in Dorothy Cheney ter njuni kolegi so poročali, da neka vrsta opic tvori opozorilne klice, za katere je videti, da delujejo podobno kot imena za različne predatorje (Cheney in Seyfarth, 1990). Njihova opazovanja so pokazala, da so te opice proizvedle različne opozorilne klice, da bi druge člane opičjega tropa obvestile o prisotnosti bodisi orla bodisi leoparda bodisi kače. Ko so drugi člani tropa slišali enega izmed teh klicev, so bodisi stekli pod drevo (orel), bodisi splezali na drevo (leopard), ali pa se povzpeli više, da bi lahko nadzorovali tla in grmovje okrog njih (kača). Različni klici se tako nanašajo na različne razrede predatorjev.

Kajpada ni težko rekonstruirati evolucijskih procesov, ki so proizvedli take različne klice in referenčne odnose. Ključ je mogoče najti v obnašanju, ki ga klici povzročijo pri drugih članih tropa. Ker ti predatorji uporabljajo pri napadu zelo različne pristope, se tudi ustrezna obramba pred vsakim izmed njih lahko izkaže za vzajemno izključujočo. Ko napade leopard, so najslabše mesto, kjer se

lahko nahaja opica, tla. Ker pa se leopard lahko povzpne tudi na drevo, so pravo mesto, kjer mora biti opica, tanjše drevesne veje. To pa je najslabše mesto, ko napada orel. Zamislite si potem dilemo, v kateri bi se znašle opice, če ne bi poznale različnih vrst opozorilnih klicev. Vzpeti se ali sestopiti, to je zdaj vprašanje! Zgolj negibno in neodločno sedeti ali pa se ozirati naokrog je najslabša izmed vseh možnosti (razen v primeru, če je predator kača), saj pušča, da je opica ranljiva tako za orla kot leoparda.

Cheney in Seyfarth sta prvotno predlagala, da so opičji opozorilni klici analogni "imenom" za predatorje in da se utegnejo uporabiti tako kot takrat, ko vzkliknemo "Ogenj!" To je mnoge strokovnjake napeljalo k temu, da so dokazovali, da je ta sistem klicev podoben zelo preprostemu jeziku. Nekateri so celo namigovali, da so taki opičji opozorilni klici primerljivi z načinom, kako bodo otroci, ki so se pravkar lotili učenja jezika, uporabili posamezne besede kot, na primer, "sok!" Kleč argumenta o opozorilnih klicih je, da naj bi bili ti opozorilni klici drugačni od krikov bolečine ali grimas, tako kot so drugačne tudi besede. Ali drugače povedano, opozorilni klici naj bi se nanašali na nekaj drugega kot živalska mentalna in fizična stanja. To ima kajpada za posledico, da kriki bolečine in grimase niso in ne morejo biti referenčne.

Taka interpretacija nas seveda naravnost vabi, da si zamislimo vrste z veliko večjim številom različnih vrst klicev, nekaterimi za hrano, spet drugimi za pomembne predmete, in morebiti celo z glasovi za prepoznavanje posameznikov. Ali ne bi izdelan repertoar takih klicev že tvoril nekakšen protojezik? So klici v bistvu slovar? Zlahka si lahko predstavljamo tudi evolucijski scenarij: najprej so se razvili posamezni klici, potem se je njihovo število povečalo in postalo raznoliko, nato so jih začeli medsebojno kombinirati, dokler se ni razvila slovnica in skladnja, ki je te kombinacije sistematizirala. Resničnost celotne zgodbe pa je kajpada odvisna od tega, ali je referenca klicev ekvivalentna referenci besed.

Referenca ni izključna domena jezika, temveč je dejstvo, ki prežema celotno živalsko komunikacijo. Smeh je, na primer, odličen primerek človekovega prirojenega klica. Za smeh ni nujno, da je intencionalno povzročen; smeh pogosto izbruhne samohotno, čeravno bi ga raje potlačili. Smeh seveda lahko tudi zaigramo, če tako zahteva družbeni kontekst. Vendar pa se smeh lahko nanaša tudi na stvari. Na primer, ko kdo vstopi v sobo in se smeje, to kaže, da je pred vstopom slišal ali videl nekaj smešnega. Smeh v tem primeru kaže na nekaj, kar ga je povzročilo. Smeh tudi podrobno določi nekatere značilnosti, ki jih ima vzrok tega smeha. Zdaj pa pomislite, kako drugačna je referenca na isti dogodek, ko se oseba neha smejati in reče: "Pravkar sem slišala dobro šalo". Opozorilni klici se nanašajo na predmete tako, kakor se nanaša smeh, ne pa kot besede.

Drugo vprašanje pa je, ali so živalski klici uporabljeni intencionalno, da bi sporočili določeno informacijo ali pa so zgolj naključno sporočena informacija in kako utegne biti to dejstvo povezano s tem, kaj posamezniki vedo o tem, kaj drugi vedo oziroma ne vedo.

Za smeh so značilne nekatere lastnosti, ki so odločilne za ločevanje avtomatskih (ne-intencionalnih) oblik komunikacije od intencionalnih. Smeh ponuja drugim

ljudem informacijo o duševnem stanju smejočega se osebka in nedavni zgodovini, vendar ima hkrati tudi neposrednejši učinek, nekakšno prisilo, da bi se tudi mi smejali poleg. To pogosto priznamo z reklom, da je smeh nalezljiv. Če sedimo v sobi, ki je polna smejočih se ljudi, je težko doseči, da se ne bi smejali tudi sami, čeravno nam razlog za njihov smeh niti ne utegne biti popolnoma jasen in razviden. Ta nenavadna prisila je tako močna, da se smejimo celo tedaj, ko se celo zavedamo, da smeh ni realen (na primer, v televizijskih nadaljevankah, ki so podložene s smejočo se publiko).

Nasprotno, celo naključni pogovor pa seveda vselej zahteva določeno mero zavestnega prizadevanja in nadzorovanja. Sledenje govoru drugega zahteva vsaj trohico pozornosti in intencionalno nadzorovane analize. Del tega izvira iz dejstva, da na tisto, kar kdo reče, značilno – do določene mere – vplivajo domneve o tem, kaj ta drugi (domnevno) že ve. Pri tem gre, kot bi rekel filozof H. P. Grice, za nekakšno refleksivno logiko v obliki "Jaz sem prepričan, da si ti prepričan, da sem jaz prepričan, da *p*". Tega refleksivnega pogoja pa smeh in opozorilni klici opic kajpada ne zadovoljujejo. Zdi se, da vednost, da je nekdo drug videl predatorja, ne preprečuje tega, da neka druga opica klica še naprej ne ponavlja, kot nam tudi vednost, da je nekdo dojel šalo, ne preprečuje, da se ne bi še naprej smejali. Nasprotno, taka vednost lahko oboje zgolj še bolj potencira.

Charles Sanders Peirce je v okviru širše sheme semiotičnih odnosov razlikoval med tremi kategorijami referenčnih asociacij: ikono, indeksom in simbolom. Peirce je s temi izrazi opisal naravo formalnega odnosa med značilnostmi oziroma lastnostmi nekega primerka znaka in lastnostmi predstavljenih fizičnih objektov. V temelju ikonskosti je postopek sklepanja, ki se opira na podobnost med znakom in objektom, indeksi temeljijo na nekakšni fizični ali časovni povezavi med znakom in objektom, simbole pa posreduje neka formalna oziroma zgolj soglasno sprejeta povezava, ne glede na kakršnekoli lastnosti bodisi znaka bodisi objekta. Te tri oblike reference zrcalijo tri možne načine asociativnega odnosa: (a) podobnost, (b) soseščino ali korelacijo in (c) zakonitost, vzročnost ali konvencijo. Po mnenju nekaterih (Deacon, 1997) je ravno simbolna dejavnost tista, ki človekovo komunikacijo razlikuje od nečlovekove. Po Deaconovem mnenju je bil Peirceov izvirni in bistveni prispevek v tem, da je razliko med različnimi načini reference mogoče razumeti v okviru ravni interpretacije. Pozornost na ta hierarhični vidik reference je bistvena za razumevanje razlike med načinom, kako so povezane besede in opozorilni klici živali. Drugače povedano, sama referenca je hierarhična po zgradbi: zapletenejše oblike reference so zgrajene na preprostejših oblikah. V čem je simbolna referenca tako drugačna od drugih oblik reference?

Referenčni odnos med besedami tvori sistem odnosov višjega reda, ki dopušča, da so besede o indeksikalnih odnosih, ne pa zgolj indeksi sami na sebi. To je tudi razlog, zakaj morajo biti besede v kontekstu z drugimi besedami, da bi sploh imele kakšno določno referenco. Njihova indeksikalna moč je razdeljena med odnose med besedami. Simbolna referenca črpa svojo moč iz kombinatornih možnosti in nemožnosti: »Problem učenja, povezan s simbolno referenco, je posledica dejstva, da tisto, kar določa združevanje v pare med simbolom

(kakršna je beseda) in nekim objektom ali dogodkom, ni njuna verjetnost sopojavljanja, temveč prej neka kompleksna funkcija odnosa, ki ga simbol ima do drugih simbolov« (Deacon, 1997: 83).

Adaptacija proti eksaptaciji

Chomskega tvorbeno-pretvorbena slovnica pojasnjuje jezik kot prirojeno človekovo zmožnost in nastane kot kritika behaviorizma kot nauka, ki raziskuje zunanje obnašanje nekega organizma. Chomsky, v nasprotju z behavioristi, poudarja, da je jezik treba preučevati kot notranjo sestavino možganov, ki jo tudi imenuje notranji jezik: »Premik v mestu je potekal od preučevanja Z[unanjega] jezika k preučevanju N[otranjega] jezika, od preučevanja jezika, opazovanega kot zunanji objekt, k preučevanju sistema znanja jezika, pridobljenega in notranje predstavljenega v duhu/možganih. [...] Univerzalna slovnica je označba teh prirojenih, biološko določenih načel, ki tvorijo [...] jezikovno zmožnost« (Chomsky, 1986: 24). Čeprav je treba jezik preučevati znotraj biologije, to kajpada neposredno ali celo nujno ne pomeni, da je človekovo jezikovno zmožnost tudi treba preučevati znotraj evolucijske biologije. V zgodnjih delih Chomsky poudarja, da je sredstvo za pridobivanje jezika enkratno in edinstveno človekovo in da bi bilo raziskovanje le-tega znotraj primerjalne evolucijske biologije nesmiselno. Bil je mnenja, da je bila evolucija jezika skokovita in da je vodila h kvalitativni razliki, ki je izključevala razlago izvora jezikovnega organa s pomočjo naravnega izbora, ki je potekal postopno. Tisto, kar je bistvo jezika in kar jezik naredi za tisto, kar je, je univerzalna slovnica, ta vidik pa postane glavno gorišče, osrednje mesto raziskovanja, nikakor pa ne vprašanje, kako se je ta zmožnost razvila. Znotraj te tradicije je bilo vprašanje »Kaj je jezik« zastavljeno kot najpomembnejše. V HCF avtorji še podrobneje določajo, kaj je edinstveno človeškega in kaj je torej bistveno za človekovo jezikovno zmožnost tako, da ločujejo med jezikovno zmožnostjo v širšem (JZŠ) in ožjem smislu (JZO). JZŠ vključuje senzomotorni sistem, pojmovno-intencionalni sistem in računske mehanizme, potrebne za rekurzijo, medtem ko JZO zajema le rekurzijo. Tista, ki je določena kot edinstveno in enkratno človeška, je zgolj JZO: tako je tudi določena kot tisto, kar jezik je. Vse druge sestavine JZŠ si delimo z drugimi živalmi in torej niso zadostne – čeprav so morda nujne – da bi človeški jezik po eni strani povzročile, po drugi strani pa definirale. Poleg tega pa se na tisto, kar si delimo z drugimi živalmi, apriorno ne gleda kot na nekaj, kar se je razvilo med evolucijo za človekov jezik (nasprotno, prednost se daje razlagi s pomočjo eksaptacije).

Toda v HCF zdaj nenadoma zasledimo – v nasprotju z zgodnjimi deli Chomskega -, da je primerjalni pristop zaželen in pomemben, čeprav na negativen način: »[...] osnovna in logično neodstranljiva vloga za primerjalno raziskovanje evolucije jezika je naslednja preprosta in bistveno negativna vloga: značilnost, prisotna v nečloveških živalih, se ni posebej razvila za človekov jezik, čeprav je lahko del jezikovne zmožnosti in ima močno vlogo v jezikovnem procesiranju« (HCF, 2002: 1572). Primerjalna metoda ima znotraj

te paradigme vlogo, da omogoča razlikovanje med enkratnimi in edinstvenimi lastnostmi človekovega jezika in tistimi lastnostmi, ki si jih delimo z drugimi živalmi, in potemtakem, da odgovori na vprašanje »Kaj je enkratno in edinstveno za vprašanje človekovega jezika?«. Odgovor je seveda rekurzija. Znotraj te paradigme velja domneva, da je možno razlikovati bistvene lastnosti od naključnih; slednje so nujne, vendar ne tudi zadostne za oblikovanje človekovega jezika ali za razlago evolucije človekovega jezika. To je dokaj pomembna poanta, ki jo spregledata tudi JP in PJ. Namreč, ko enkrat vemo, kaj je jezik, kaj je tisto, kar ga naredi enkratnega in edinstvenega (to je rekurzija), dejansko ne vemo ničesar o evoluciji jezika, ker v skladu z HCF (2002) rekurzija ni povzročila evolucije jezika, jezik pa se ni razvil za rekurzijo ali zato, da bi imel rekurzijo. Jezik rekurzijo preprosto ima. »Rekurzija« je torej pravi odgovor tedaj, ko nas vprašajo, kaj je jezik, ne pa za kaj se jezik razvil.

Prvič sta selekcijsko razlago o izvoru jezika znotraj post-neodarvinizma uvedla Pinker in Bloom v članku iz leta 1990. Poskušala sta združiti Chomskega teorijo o človekovi jezikovni zmožnosti in selekcijsko razlago tako, da sta poudarila, da je naravni izbor lahko postopno privedel do takega adaptivno kompleksnega organa. Trdita, da jezik kaže načrt in da je torej rezultat naravnega izbora, saj le jezik lahko pojasni tak kompleksen načrt: »[...] naravni izbor ostaja edina evolucijska sila, zmožna ustvariti kompleksen načrt, v katerem ima značilnost organizma (kakršna sta oko ali srce) nenaključno organizacijo, ki mu omogoča, da ohrani neverjeten smoter, ki hrani preživetje in reprodukcijo« (Pinker, 2003: 24).

Kaj in za kaj jezika

Prvenstveno vprašanje znotraj selekcijskih okvirov tako postane: za kaj se je razvil jezik, kaj je njegov smoter? Ob domnevi, da je jezik adaptacija, kakšna je potem evolucijska korist, ki jo jezik daje svojim nosilcem, tako da je lahko izbran? Toda ali je jezik res adaptacija? V HCF (HCF, 2002: 1573) se zastavlja tudi vprašanje, ali so bili trije podsistemi JZŠ, vsak zase, podvrženi drugačni evoluciji. Če je to tako, se potem pojavlja možnost, da je vsak podsistem enkrat opravljal funkcijo, drugačno od tiste, ki jo zdaj opravlja v človekovem jezikovnem aparatu. Če pa priznamo, da je podsistem opravljal neke druge funkcije, potem moramo upoštevati tudi to, da so se te funkcije med evolucijo razvile zaradi drugih razlogov in so tudi bile izbrane zaradi drugih razlogov kot jezikovnih. To pa pomeni, da jezik (JZŠ in/ali JZO) ni nujno niti adaptacija niti ni bil jezik izbran za okrepitev komunikacije, kot predlagata Pinker in Jackendoff. V skladu z HCF (HCF, 2002) se lahko posebno za rekurzijo izkaže, da je rezultat eksaptacije, ne pa adaptacije.

Razliko med adaptacijo in eksaptacijo sta prva uvedla in razložila Gould in Vrba v članku iz leta 1982 in jo potem ponovila tudi v prispevku iz leta 1998: »Neka značilnost je adaptacija le takrat, če je bila ustvarjena z naravnim izborom za funkcijo, ki jo opravlja zdaj« (Gould in Vrba, 1998: 53). Post-neodarvinijanci domnevajo, da adaptacija vključuje izbor funkcije, natančneje tiste funkcije, ki

jo opravlja zdaj. V skladu s Pinkerjem in Jackendoffom je funkcija jezika komunikacija, to pa pomeni, da je jezik lahko zgolj adaptacija tedaj, če je bil dejansko izbran za svoje komunikacijske možnosti (možnosti, ki morajo biti genetsko utemeljene, da bi naravni izbor bil zmožen opraviti svoje delo). Eksaptacija si lahko nadene dve obliki: po eni strani adaptacija lahko izgubi svojo sedanjo funkcijo in lahko pridobi novo, drugačno funkcijo, ta nova funkcija pa spet postane tarča pozitivne selekcije. Po drugi strani pa eksaptacija lahko pomeni značilnost, ki dejansko nikoli ni imela funkcije ali ki nikoli dejansko ni bila adaptacija in ki lahko dobi neko funkcijo in postane tarča pozitivne selekcije. V skladu s HCF sta se velik del JZŠ in tudi rekurzija razvila na način eksaptacije.

V sedanjih preučevanjih o izvoru jezika se zastavljata dve klasični vprašanji. Znotraj tradicije, katere najvidnejši predstavnik je Chomsky, je v ospredju vprašanje »kaj?«, ki se povečini zastavlja zato, da bi dobili ustrezno definicijo človekovega jezika, to pa spet dobimo tako, da iščemo razliko med sistemi živalske komunikacije in človekovim jezikom. Znotraj tradicije, ki jo predstavljata Pinker in Jackendoff, pa dobiva prednost vprašanje »za kaj se je razvil jezik?«, pri čemer je ena možnost odgovora, da za komunikacijo. V nobeni od teh tradicij vprašanje, kako je jezik dejansko nastal, ne dobi primarnega statusa, ki bi ga moralo dobiti. Razprava med HCF in PJ kaže, da se to dogaja zato, ker obe tradiciji domnevata, da bo tisti kako jezika mogoče izpeljati bodisi iz vprašanja, kaj je jezik, bodisi iz vprašanja, za kaj se je razvil jezik. Od tod tudi nerazumevanje med obema tradicijama.

LANGUAGE: WHAT FOR AND WHAT?

In recent studies of language origins we can come across two classical issues. Within the tradition the most prominent representative of which is Chomsky comes in foreground the question "What?" which is usually posed to gain the adequate definition of human language. The definition of human language can be, in turn, acquired by searching the main difference between human and non-human language. On the contrary, in tradition which is represented by Pinker and Jackendoff (PJ) the central place occupied the question what was a language developed for? One possible answer is: for communicative purposes. In neither of these traditions the question "How language did actually originate?" do not win the status which should deserve. The discussion between Hauser, Chomsky and Fitch on one side and Pinker and Jackendoff on other side points out that such situation takes place because both traditions assume that "how" of language could be derived either from the question "What is language" or from the question "What is language for?"

This is, we argue at the end of the paper, main source of misunderstanding between two traditions.

Literatura

Cheney, D. in Seyfarth, R. (1990). *How Monkeys See the World.* Chicago: University of Chicago Press.

Chomsky, N. (1985). *Knowledge of Language.* Westport: Praeger.

Chomsky, N. (1989). *Znanje jezika.* Ljubljana: Mladinska knjiga.

Chomsky, N., Hauser, M. D., Fitch, W. T. (2005). »Appendix. The minimalist program.« Unpublished, available at www.wjh.harvard.edu/~mnkylab.

Deacon, T. W. (1997). *The symbolic species.* New York, London: W. W. Norton & Company.

Fitch, W. T., Hauser, M.D., Chomsky, N. (2005). »The evolution of the language faculty: clarifications and implications.« *Cognition,* 19 (2), 179-210.

Gould, S. J., Vrba, E. S. (1998). »Exaptation: a missing term in the science of form.« V Hull, D. in M. Ruse (ur.), *The philosophy of biology.* Oxford: Oxford University Press.

Hauser, M., Chomsky, N. in Fitch, W. (HCF) (2002). »The faculty of language: what is it, who has it, and how did it evolve?«. *Science,* 298, str. 1569-1580.

Jackendoff, R. in Pinker, S. (JP) (2005). »The nature of the language faculty and its implications for evolution of language (Reply to Fitch, Hauser, and Chomsky).« *Cognition,* 97 (2), str. 211-225.

Jutronić, D. (2007). "Nove hipoteze o izvoru jezika". V Analiza, let. 11, št. 3, str. 121-135.

Mayr, E. (1961). »Cause and effect in biology.« V Mayr, E. (ur.), (1997), *Evolution and the diversity of life.* Harvard: Harvard University Press, str. 359-382.

Pinker, S., (2003). »Language as an adaptation to the cognitive niche.« V Christiansen, M. H in S. Kirby (ur.), *Language evolution.* Oxford: Oxford University Press, str. 16-37.

Pinker, S. in Bloom, P. (1990). »Natural language and natural selection.« *Behavioral and Brain Sciences,* 13, str. 707-784.

Pinker, S. in Jackendoff, R. (PJ) (2005). »The faculty of language: what's special about it?« *Cognition,* 95, str. 201-236.